

Максимов Сергій Іванович, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: s_maximov@ukr.net
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3165-8142>

ПРАВО ЯК НОРМАТИВНА СИСТЕМА: «ГУМАНІСТИЧНИЙ» ПОЗИТИВІЗМ ЄВГЕНІЯ БУЛИГІНА

Стаття, присвячена дослідженню основних моментів життя та творчості Євгенія Булигіна – всесвітньо відомого аргентинського філософа права, заслуженого професора Університету Буенос-Айреса, президента Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (1999–2003) у контексті його головної позитивістської ідеї про право як нормативну систему, зроблено висновок про гуманістичний вимір його розуміння права у практичних аспектах.

Ключові слова: Євгеній Булигін, нормативні системи, деонтична логіка, право, правовий позитивізм, право і мораль, «гуманістичний» позитивізм.

Постановка проблеми. Зазвичай позитивізм вважають «жорсткою» позицією в праві, яка не прагне апелювати до справедливості чи інших правових цінностей, а намагається затвердити чіткий «порядок» на основі «сухого» логічного аналізу правових понять. Водночас життя та особиста позиція деяких представників позитивізму можуть спростовувати цю розхожу думку, про що свідчать вчення та яскрава особистість харків'янина за народженням, а нині видатного аргентинського правознавця, філософа права, заслуженого професора Університету Буенос-Айреса, почесного президента Міжнародної асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR) Євгенія Булигіна (Eugenio Bulygin), 85-річний ювілей якого ми нещодавно відзначили [1].

Євгеній Вікторович Булигін зробив значний внесок у розвиток сучасної аналітичної філософії права, і насамперед таких її напрямів, як нормативна логіка і логічний аналіз проблем права. Його чітка і логічно струнка концепція права як нормативної системи, на основі якої він послідовно відстоює головні принципи юридичного позитивізму, творчо розвиває і доповнює філософсько-правові побудови Г. Кельзена, Г. Л. А. Харта й А. Росса. Це зумовлює значний інтерес до його ідей в усьому світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Творчості Є. Булигіна за останні часи було присвячено доволі багато публікацій, зроблених як пред-

ставниками західної філософії права (Р. Гуастіні, Італія [2], П. Наварро [3], М. Атієнза, Іспанія [4] та ін., так і представниками пострадянської філософії та теорії права (М. Антонов, Є. Лисанюк [5], С. Максимов [6] та ін.). Спираючись на попередні роботи, ми прагнемо показати основні моменти життя та творчості видатного філософа права (харків'янина за народженням), звертаючи особливу увагу на зміст його головної ідеї про право як нормативну систему та вирізняючи певний гуманістичний ухил у його творчості.

Формулювання цілей. Метою статті є демонстрація основних моментів життя та творчості Є. Булигіна у контексті його головної ідеї про право як нормативну систему та звернення уваги на гуманістичний вимір позитивістської концепції права самого аргентинського філософа права.

Виклад основного матеріалу. Є. Булигін народився 25 липня 1931 р. у м. Харкові, де й провів свої дитячі роки. Його батько був інженером, а мати – викладачем німецької та французької мов (вона походила із дворянського роду Кандиб) [6, с. 440]. Після Другої світової війни опинився з батьками в Австрії. Навчався у середній школі спочатку в Австрії, а з 1949 р. – в Аргентині. Після її закінчення у 1953 р. вступив до юридичного факультету Університету Буенос-Айреса, який закінчив у 1958 р. Ще будучи студентом університету, серйозно зацікавився філософією, особливо філософією права. З 1956 р. працює на кафедрі філософії права, у 1959 р. призначається лектором, у 1960 р. – ад'юнкт-професором, читає курси «Вступ до права» та «Філософія права».

У 1963 р. захищає дисертацію на тему «*Validez y eficacia del derecho*» («Дійсність і дієвість права») й отримує звання доктора права. Того ж року одержує стипендію Олександра фон Гумбольдта і проходить стажування у Німеччині в університетах Кельна (1963), під керівництвом професора У. Клуга, і Бонна (1964), під керівництвом професора Г. Вельцеля.

У 1968 р. стає стипендіатом Британської Ради і протягом року проводить дослідження в Оксфорді (1968–1969) під керівництвом професора Г. Л. А. Харта. Після повернення в Аргентину отримує посаду ординарного професора і викладає філософію права в Національному університеті Ла-Плати (1970–1980) й Університеті Буенос-Айреса (з 1971 р.).

Інтенсивні наукові дослідження втілюються у книзі «Нормативні системи» (1971), написаній спільно з К. Альчурроном (1931–1996) [7]. Ця праця здобуває високу оцінку у філософсько-правовому співтоваристві і приносить її авторам світове визнання. З 1972 р. Є. Булигін читає лекції в різних університетах Європи та Америки як запрошений професор. У 1997 р. він удостоюється звання заслуженого професора (*profesor emérito*) Університету Буенос-Айреса. У 1984–1986 рр., після падіння воєнної хунти, був деканом юридичного факультету цього навчального закладу, виступав ініціатором

демократичних перетворень у ньому. З 1986 по 2001 р. – суддя Національного апеляційного суду Аргентини (палати з цивільних та комерційних справ). Наукові досягнення Є. Булигіна відзначені преміями Фонду Гуггенхайма (1975) та Фонду Александра фон Гумбольдта (1996).

Слід відзначити активну багаторічну діяльність Є. Булигіна в Міжнародній асоціації філософії права і соціальної філософії (IVR) – професійній організації філософів і теоретиків права, заснованій у 1909 р. у Берліні. Понад 30 років Є. Булигін обирався членом Виконавчого комітету IVR (з 1987 по 2007 р.), причому у 1991–1999 рр. – віце-президентом, а у 1999–2003 рр. – президентом. З 2007 р. він – почесний президент IVR. Володіє іспанською, англійською, російською, німецькою, італійською мовами (читає українською), основні праці написані іспанською та англійською мовами. Останніми роками декілька його статей написані російською мовою [8–11].

Окрім життєвого досвіду світогляд Є. Булигіна формувався під впливом таких філософів, як І. Кант, Л. Вітгенштейн, Р. Карнап, В. Куайн, А. Тарський і Г. Х. фон Врігт, а серед філософів права на нього значною мірою вплинули Г. Кельзен, Г. Л. А. Харт, А. Росс і його друг та однодумець К. Е. Альчуррон.

Саме у співавторстві з К. Альчурроном були написані основні книги: «Нормативні системи» («Normative Systems»), видана англійською мовою (Відень, Нью-Йорк, 1971) [7] і перекладена іспанською (Буенос-Айрес, 1975), німецькою (Фрейбург, Мюнхен, 1994), італійською (Турин, 2005), російською (Санкт-Петербург, 2011, 2013) [12; 13]; «Про існування юридичних норм» («Sobra la existencia de las normas juridicas») (Валенсія, 1980, Мехіко, 1995) та «Логічний аналіз і право» (Análisis Lógico y Derecho) (Мадрид, 1991), а також 23 статті. Такий плідний творчий симбіоз дає підстави авторам іронічно представити свої праці як написані одним персонажем «Карлосом Євгенієм Булирроном (Carlos Eugenio Bulyrrón)» [4, с. 245].

За оцінкою М. Атієнзи, книга «Нормативні системи» справедливо визнана однією з найважливіших праць у правовій філософії другої половини ХХ ст. Проведений у ній аналіз фундаментальних понять правової теорії, таких як «правова система», «прогалина», «протиріччя у законі і протиріччя між законами» і т. ін., є значним внеском у цю дисципліну. М. Атієнза зазначає: «... як часто трапляється з інтелектуальною продукцією, ці дослідження є, радше, не точкою прибуття, а «лише» вихідним пунктом, але таким, який жоден із теоретиків права не зможе проігнорувати. Вона є внеском у науку права, тому має увійти у будь-яку аналогію за темами, які, поза будь-яким сумнівом, є центральними у фундаментальному дослідженні юридичних питань» [4, с. 246].

Правові погляди Є. Булигіна являють собою варіант ексклюзивного («жорсткого») позитивізму. До правового позитивізму він відносить такі теоретичні конструкції, які ґрунтуються на двох основоположних тезах: тезі про

джерела права і розподільній тезі. Теза про джерела права виходить із того, що всі формальні джерела права, які становлять дійсне, або позитивне право, являють собою соціальні факти, що можуть бути встановлені без звернення до моральних оцінок. Це означає, що все право – це людське творіння, артефакт. Розподільна теза заперечує необхідний (понятійний) зв'язок між правом і мораллю. Моральне виправдання правових норм не є необхідною ознакою права, а тому правові норми можуть не відповідати вимогам моралі [9, с. 236–237.]. Він стоїть на позиції етичного скептицизму (близького до емотивізму), відповідно до якого моральні судження не можуть бути ні об'єктивними, ні істинними, тому що є ціннісними судженнями [9, с. 245].

При цьому Є. Булигін допускає конфлікт між правовими та моральними цими зобов'язаннями, зазначаючи, що якщо людина вважає, що її моральним обов'язком є залишити осторонь свої правові зобов'язання, то вона й має вчиняти відповідно. Отже, правовий позитивізм Є. Булигіна не заперечує значущості морального, а лише виносить його «за дужки» права як системи норм.

Яскравий практичний приклад гуманістичної позиції Є. Булигіна наводить М. Атієнза. Цей приклад стосується офіцера, який наказує солдатам катувати арештованого. Послідовник Булигіна, за Атієнзою, повинен міркувати таким чином: «Наказ офіцера юридично дійсний (чинний), але морально неприйнятний. Оскільки відсутній моральний обов'язок підкорятися правовим нормам, я не збираюсь виконувати цей наказ за моральними підставами, але ризикую бути покараним за непадкорення» [4, с. 250]. Позиція прибічника Булигіна у цій ситуації з моральної точки зору є більш варта переваги, ніж позиція прихильника природного права, для якого такий наказ просто не буде законом.

Така позиція зумовлює й авторський підхід до обґрунтування прав людини. За Є. Булигіним, «моральні права людини не є даностями, а лише домаганнями та вимогами. Уперше права людини стають збагненими лише шляхом їх позитивації через законотворчість (включаючи прийняття конституції) або через міжнародне право. Тільки після такої позитивації мова може йти про правові, а не суто моральні права людини» [14, с. 152]. Водночас саме відсутність попередньої захищеності прав людини природним правом та абсолютною мораллю вимагає, на думку науковця, політичного визнання, «що такі права насправді є крихкими й тому являють собою таке досягнення людства, яке слід захищати» [14, с. 152].

Одним із основних положень правової концепції Є. Булигіна є розмежування правових норм і нормативних речень. Правові норми – прескриптивні, вони приписують належну поведінку шляхом логічного пов'язування набору певних життєвих обставин із правовими наслідками. Це пов'язування відбувається завдяки набору логічних формул, які надають нормі того чи іншого

ступеня імперативності. На відміну від норм, правові речення самі собою не нав'язують учасникам спілкування форми належної поведінки: вони не прескриптивні, а дескриптивні й лише констатують, що ті чи інші норми, імперативи існують і діють у суспільному житті [10, с. 148].

Відповідно відрізняється від норм і логічна структура правових речень, у якій відсутня імперативна зв'язка (повинність). Відмінна і форма їх об'єктивної значущості: норми можуть бути діючими і недіючими, ефективними і неефективними, але лише нормативні речення можуть бути істинними або хибними. Оскільки правова наука здатна формулювати істинні нормативні речення про зміст права, можлива і позитивістська правова наука, вільна від цінностей. Тільки така наука відповідає завданню неупередженого пізнання правової дійсності.

Виходячи із розмежування правових норм і правових речень, Є. Булигін дає свою відповідь на проблему існування прогалин та суперечностей у праві й законі. Якщо за загальним правилом юридичний позитивізм ґрунтується на тезі про відсутність прогалин і суперечностей у праві, яке мислиться як замкнута логічна система, то Є. Булигін вважає, що правові речення не завжди є адекватними реальній правовій (логічній) структурі. Мислитель розглядає у цьому зв'язку категорії об'єктивності й істинності права. Істинним, і у цьому сенсі об'єктивним, право може вважатися у тому випадку, якщо воно дає замкнуту і логічно послідовну відповідь на юридично значуще питання про деонтичний статус цього виду поведінки. Якщо правові речення не містять відповіді на запитання («Чи є дозволим (забороним, обов'язковим) той чи інший вид правової поведінки?»), то тут ми маємо справу із прогалиною у праві; якщо даються дві протилежні відповіді на те саме запитання (наприклад, діяння приписане, але його невиконання дозволено), ми стикаємося із суперечністю у праві. Але це не означає, що для заповнення прогалин та усунення суперечностей у праві треба звертатися до моральних принципів чи інших соціальних регуляторів (як це робить, наприклад, Р. Дворкін).

На думку Є. Булигіна, якщо в конкретній системі права відсутні відповідні правові речення або вони не стають непослідовними, то це не перешкоджає нам установити нормативний статус конкретного виду поведінки шляхом формулювання нового істинного правового речення на підставі судового розсуду.

Визнання (recognition) правових норм відбувається через правову аргументацію, яка дає можливість надати вербальної форми тим логіко-правовим посилам, які вже імпліцитно існують у цій системі права. Але, на відміну від інших сучасних авторів, Є. Булигін не вважає можливим створення жорстких правил правової аргументації (як це робить, наприклад, Р. Алексі) чи створення особливого виду логіки – юридичної (І. Вроблевський). Мислитель роз-

різняє два види правової аргументації: обґрунтування і переконання. Перший ґрунтується виключно на логічних засобах, другий – на психологічній переконаності аргументів. Типовим прикладом обґрунтування може бути математична теорема; прикладом переконання – рекламний заклик. У юридичній практиці ці два види аргументації, як правило, нерозривно пов'язані – мовлення адвоката чи рішення судді містять і логічні, і психологічні аргументи. Але психологічна аргументація, за переконанням Є. Булигіна, не є правовою аргументацією – до неї належать тільки заходи формальної логіки. Він вважає науково необґрунтованим включення у визначення права будь-яких психологічних, аксіологічних та інших позалогічних елементів [15, с. 11].

Є. Булигін опублікував понад 11 книг і 150 статей різними мовами, а також переклади 6 книг і понад десяти статей з англійської та німецької мов на іспанську. Серед його книг, окрім уже згаданих, написаних у співавторстві з К. Альчурроном, такі: «Naturaleza jurídica de la letra de cambio» («Правовий статус векселя», Буенос-Айрес, 1961); «Norme, validità, sistemi normativi» («Норми, термін дії, нормативні системи», Турин, 1995); «La pretension de corrección del derecho. La polémica sobre la relación entre derecho y moral» («Вимога правильності права. Спори з приводу взаємозв'язку між правом і мораллю», у співавторстві з Р. Алексі, Богота, 2001); «Validez y eficacia del derecho» («Дійсність і дієвість права», у співавторстві з Г. Кельзеном та Р. Вальтером, Буенос-Айрес, 2004); «Las lagunas del derecho» («Прогаляни у праві», у співавторстві з Ф. Атріа та іншими, Мадрид, 2005); «Normas y sistemas normativos» («Норми і нормативні системи», у співавторстві з Д. Мендонца, Мадрид, 2005); «Una discusión sobre la teoría jurídica» («Дискусія щодо правової теорії», у співавторстві з Дж. Разом і Р. Алексі, Мадрид, 2007).

Про постійний інтерес філософів і теоретиків права до творчості Є. Булигіна свідчить, зокрема, той факт, що у 2015 р. в одному з провідних світових видавництв (Видавництві Оксфордського університету, Велика Британія) був опублікований том вибраних творів Є. Булигіна «Есе з правової філософії» [16].

Перше знайомство пострадянського філософсько-правового співтовариства з Є. Булигіним відбулося у 2003 р., коли як президент IVR він відвідав із візитом Україну, де провів творчі зустрічі з науковцями Києва, Одеси і Харкова. Перші переклади статей Є. Булигіна російською з'явилися у часописі Всеукраїнської асоціації філософії права і соціальної філософії «Проблеми філософії права» («До проблеми об'єктивності права» (т. III, 2005) [15] і «До проблеми обґрунтування прав людини» (т. IV–V, 2006–2007)) [14].

У цьому ж часописі було опубліковано переклад дискусії між Є. Булигіним і Р. Алексі з проблеми природи права, яка відбулася на міжнародній конференції «Нейтральність та теорія права» в іспанському місті Жирона у 2010 р.

[17; 18]. У ході цієї полеміки, розрізняючи позиції спостерігача й учасника, Є. Булигін стверджував, що учасниками «правової гри» є ті, хто зацікавлений не просто в описі права, а у вирішенні правових проблем, наприклад, судді, адвокати та приватні особи. Якщо позиція спостерігача ґрунтується на описі права, то позиція учасника пов'язана із застосуванням права для вирішення практичних проблем. У цьому сенсі судді є найважливішими дійовими особами. Але в діяльності судді потрібно розділяти два різних етапи. Вирішуючи правову проблему, суддя, в першу чергу, повинен зайняти позицію спостерігача для визначення того, що наказує чинне право. Тут є тільки дві можливості: або існуючі правові норми передбачають однозначне й чітке рішення у справі, або – ні. У першому випадку суддя зобов'язаний застосувати буквально витлумачену норму. У цій ситуації прийнятною для судді буде тільки точка зору спостерігача.

Але може статися так, що чинне право не містить однозначного рішення правової проблеми, тобто її рішення є невизначеним. Такий стан справ може виникати з різних причин. По-перше, до них належать певні логічні недоліки правової системи, такі як нормативні прогалини (коли право не містить рішення для розглянутого випадку) або нормативні протиріччя (коли є кілька несумісних рішень). По-друге, до них можна віднести так звані випадки півтіні або прогалини визнання. У всіх цих обставинах суддя повинен визначити, яке рішення підлягає застосуванню. Це означає, що у разі нормативної прогалини він повинен «створити» нову норму, у разі суперечності (повністю або частково) – «скасувати» принаймні одну з тих, що суперечать одна другій норм, а в разі півтіні – змінити зміст відповідних виразів. У всіх цих обставинах суддя змінює існуюче право.

Однак можлива ситуація, за якої закон містить однозначне рішення справи, але суддя розглядає останнє як край несправедливе, або тому, що законодавець не взяв до уваги будь-яку значущу якість (аксіологічну прогалину), або з огляду на те, що суддя не схвалює використовувані законодавцем ціннісні критерії. У подібних випадках можлива відмова судді від застосування існуючої норми і звернення до іншої норми (зрештою, створеної ним самим), яка не належала чинній правовій системі на момент прийняття такого рішення.

Це означає, що судді беруть участь – навіть якщо це відбувається лише у виняткових випадках – у створенні права. Такий суддівський розсуд ні в якому разі не означає довільності. Суддя застосовує власні ціннісні критерії для створення, зміни або скасування правових норм. При цьому Є. Булигін підкреслює, що всі ці проблеми є типовими для застосування, а не для ідентифікації права. Це означає, що коли суддя не застосовує чинної норми з огляду на те, що, на його думку, її використання призведе до великої несправедливості, а замість цього застосовує іншу норму, створену в результа-

ті ним самим, це не можна охарактеризувати як модифікацію поняття права. У таких випадках змінюються норми або правила правової системи, а не поняття права [17].

Р. Алексі на противагу Е. Булігіну вважає такий опис недостатнім. У першу чергу, він звертає увагу на домагання на правильність, яке з необхідністю висуває суддя. Далі, з його точки зору, це домагання належать не тільки до позитивного права, але і до справедливості, тобто до моралі. Аргумент Булігіна може бути інтерпретований як твердження, згідно з яким уникнення «великої несправедливості» – тільки особиста або суб'єктивна справа судді, а не щось об'єктивно необхідне завдяки домаганням права на правильність. Р. Алексі зазначає, що позитивіст може погодитися з тим, що домагання права на правильність включає в себе домагання на моральну правильність, і тим не менш, буде заперечувати твердження про необхідний зв'язок між юридичною дійсністю, або юридичною правильністю та мораллю.

Р. Алексі наполягає на необхідному характері зв'язку між юридичною правильністю та мораллю. Коли позитивне право допускає дві різні інтерпретації: справедливу (I1) і несправедливу (I2), домагання права на правильність вимагає I1. З цього питання позитивісти і непозитивісти не мають великих розбіжностей, які починаються там, де потрібна відповідь на питання, що відбувається, коли вибрано I2, тобто несправедлива інтерпретація. Якщо обрана несправедлива інтерпретація, то, згідно з позитивізмом, таке рішення є юридично бездоганим рішенням з моральними дефектами. Згідно ж з непозитивізмом, таке рішення є дефектним не тільки з моральної, але й юридичної точки зору. Воно є юридично дефектним не тільки через те, що домагання на моральну правильність порушується у разі винесення морально дефектного судового рішення, але так само через те, що правове домагання на правильність також порушується. Це призводить до необхідності ціннісного, або ідеального, зв'язку між правом і мораллю. При цьому домагання на правильність має на увазі, що право обов'язково включає в себе ідеальний вимір, так само як і реальний, або владний (офіційний) вимір. Ці дефекти в будь-якому вимірі є правовими дефектами, однак, можуть бути адекватно зрозумілі тільки за допомогою непозитивістського поняття права. Зазначений теоретичний аспект проблеми доповнюється практичним аспектом. Якби дефектність була лише моральною, то було б важко пояснити, чому суд вищої інстанції повинен мати повноваження скасувати несправедливе рішення суду нижчої інстанції у випадках, коли справедливе рішення так само сумісне з позитивним правом, як і рішення несправедливе [18].

Таким чином, якщо Є. Булігін описує прийняття юридичних рішень у важких випадках як правотворчий акт, який перетворює моральні міркування

на право, то Р. Алексі наполягає не на випадковому і суб'єктивному, а на необхідному і об'єктивному характері зв'язку між юридичною і моральною правильністю. Вважаємо, що використання таких методологічно важливих концептів, як позиція спостерігача й учасника, диференціація видів прогалин в праві, домагання права на правильність, крайня несправедливість, моральна та юридична дефектність суддівських рішень можуть значною мірою збагатити відповідні вітчизняні правові доктрини.

Останніми роками в журналі «Філософія права і загальна теорія права» вийшли переклади статей Є. Булигіна українською мовою («Кант і сучасна філософія права» (2014) [19], «Норми права, логіка та істина» (2015) [20], «Мое бачення раціональності права» (2016) [21]. Найбільш повне уявлення про творчість Є. Булигіна можна отримати із двох збірок його праць: «“Нормативні системи” та інші праці з філософії права і логіки норм» (СПб., 2013) [22] і «Вибрані праці з теорії та філософії права» (СПб., 2016) [23].

Про неабиякі здібності Є. Булигіна як полеміста свідчать ті дискусії, в яких він бере участь на міжнародних форумах і на сторінках наукових видань. Зокрема, широко відомими є його дискусії з Г. Кельзенем (щодо проблеми дійсності та дієвості права) [23, с. 273–323], О. Вайнбергером (щодо проблеми логіки норм) [23, с. 327–376], Р. Алексі (щодо проблеми природи і поняття права як спір між позитивістом і неопозитивістом) [23, с. 379–428] та іншими науковцями. Слід також зазначити, що поряд з академічними успіхами Є. Булигіна від інших відрізняє тонке почуття гумору і вміння гармонійно поєднувати різні сторони життя, такі як сімейні цінності (у нього троє дітей і п'ятеро онуків), відпочинок, дружба і заняття філософією права.

Висновки. За Є. Булигіним, розгляд права як нормативної системи значною мірою розширює горизонти його логічного аналізу, водночас передбачає враховувати активність людини як суб'єкта права, моральна позиція якої має перевагу перед формалізмом норми в контексті суддівської правотворчості, складного екзистенційного вибору та обґрунтування прав людини як унікального досвіду, який слід обов'язково зберігати. Тим самим гуманістичний вимір права знаходить свою реалізацію у ключових аспектах правової концепції аргентинського філософа права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Максимов С. Євгеній Булигін: концепція права як нормативної системи. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 310–317.
2. Гуастини Р. Выдающиеся аспекты «Нормативных систем». *Российский ежегодник теории права*. 2010. № 3 / под ред. А. В. Полякова. Санкт-Петербург: Изд. дом СПбГУ, 2011. С. 492–499.

3. Navarro Pablo E. Normative Systems and Legal Positivism. Eugenio Bulygin and the Philosophy of Law. *Essays in Legal Philosophy. Introduction I.* / Bulygin E. Oxford University Press, 2015. P. 1–21.
4. Атиенза М. Евгений Булыгин и теория юридической аргументации. *Проблемы філософії права.* Т. IV–V. Київ; Чернівці: Рута, 2008. С. 245–351.
5. Антонов М. В., Лисанюк Е. Н. Нормативные системы в теории права и логике норм. «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм / К. Э. Алчуррон, Е. В. Булыгин, П. Герденфорс, Д. Макинсон; под ред. Е. Н. Лисанюк. Санкт-Петербург: Изд-во Петерб. Ун-та, 2013. С. 4–43.
6. Максимов С. И. Евгению Викторовичу Булыгину – 80 лет. *Проблемы філософії права.* 2012. Т. VIII–IX. С. 440–443.
7. Alchurron C. E., Bulygin E. Normative Systems. Wien; New York: Springer, 1971. XVIII + 208 pp.
8. Булыгин Е. В. Кант и современная философия права. *Избранные работы по теории и философии права.* Санкт-Петербург: Алеф-Пресс, 2016. С. 18–27.
9. Булыгин Е. В. Что такое правовой позитивизм? *Правоведение.* 2011. № 4. С. 236–245.
10. Булыгин Е. В. Нормы и нормативные предложения: различие между ними и опасность их смешения. *Правоведение.* 2008. № 2. С. 147–153.
11. Булыгин Е. В. Краткая автобиография. *Российский ежегодник теории права.* 2010. № 3. С. 481–482.
12. Алчуррон К. Э., Булыгин Е. В. Нормативные системы. *Российский ежегодник теории права.* 2010. № 3. С. 309–480.
13. Алчуррон К. Э., Булыгин Е. В. Нормативные системы. «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. С. 44–210.
14. Булыгин Е. К проблеме обоснования прав человека. *Проблемы философии права.* 2008. Т. IV–V. С. 149–152.
15. Булыгин Е. В. К проблеме объективности права. *Проблемы философии права.* 2005. Т. III. С. 7–13.
16. Bulygin E. Essays in Legal Philosophy / ed. by K. Berman, C. Huerta, T. Mazzaresse, J. J. Moreso, P. E. Navarro, S. L. Paulson. Oxford: Oxford University Press, 2015. 378 p.
17. Булыгин Е. Алекси между позитивизмом и неопозитивизмом. *Проблемы філософії права.* 2012. Т. VIII–IX. С. 36–43.
18. Алекси Р. Между позитивизмом и непозитивизмом? Третий ответ Евгению Булыгину. *Проблемы філософії права.* 2012. Т. VIII–IX. С. 51–59.
19. Булигін Є. Кант і сучасна філософія права. *Філософія права і загальна теорія права.* 2014. № 1–2. С. 304–311.
20. Булигін Є. Норми права, логіка та істина. *Філософія права і загальна теорія права.* 2015. № 1–2. С. 298–311.
21. Булигін Є. Моє бачення раціональності права. *Філософія права і загальна теорія права.* 2016. № 1–2.

22. «Нормативные системы» и другие работы по философии права и логике норм / К. Э. Алчуррон, Е. В. Булыгин, П. Герденфорс, Д. Макинсон; под ред. Е. Н. Лисанюк. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. 380 с.
23. Булыгин Е. В. Избранные работы по теории и философии права / пер. с англ., нем., исп.; под науч. ред. М. В. Антонова, Е. Н. Лисанюк, С. И. Максимова. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс, 2016. 476 с.

REFERENCES

1. Maksymov S. (2016) Evgenii Bulygin: consepsija prava iak normatyvnoi systemy [Eugenio Bulygin: the concept of law as a normative system], *Filosofia prava i zagalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], 2016, no. 1–2, 310–317 [in Ukrainian].
2. Guastini R. (2010) Vydaiuschiesia aspekty «Normativnykh system» [The noteworthy aspects of «Normative systems»], *Rosiyskiy ezhegodnik teorii prava* [Russian yearbook of legal theory], 2010, no. 3, 481–482 [in Russian].
3. Navarro Pablo E. (2015) Normative Systems and Legal Positivism. Eugenio Bulygin and the Philosophy of Law. Bulygin E. *Essays in Legal Philosophy*. Introduction I. Oxford University Press, 2015, 1–21.
4. Atienza M. (2008) Evgeniy Bulygin i teoriia juridicheskoy argumentatsii [Eugenio Bulygin and the Theory of Legal Argumentation], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2008, vol. IV–V, 245–251 [in Russian].
5. Antonov M. V., Lisanyuk E. N. (2013) Normativnyie sistemy v teorii prava I logike norm [Normative systems in theory of law and logics of norms]. «Normativnyie sistemy» i drugiie raboty po filosofii prava i logike norm [«Normative systems» and outher works on philosophy of law and logics of norms] / С. Е. Alchourron, Е. Bulygin, P. Gardenfors, D. Mafkinson; ed. by E. N. Lisanyiuk. S-Petersburg: S-Petersburg university edition, 2013, 4–43 [in Russian].
6. Maksimov S. I. (2012) Evgeniiu Viktorovichu Bulyginu – 80 let [The Jubilee of Eugenio Bulygin (80 years)], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2012, vol. VIII–IX, 440–443 [in Russian].
7. Alchurron C. E., Bulygin E. (1971) *Normative Systems*, Wien; New York: Springer, 1971. XVIII + 208 pp.
8. Bulygin E. V. (2016) Kant i sovremennaia filosofia prava [Kant and Contemporary Philosophy of Law], Bulygin Evgeniy Viktorovich. *Izbrannyye raboty po teorii i filosofii prava* [The selected writings in theory and philosophy of law], Sankt-Petersburg, 2016, 18–27 [in Russian].
9. Bulygin E. V. (2011) Chto takoe pravovoi pozytivizm? [What is Legal Positivism?], *Pravovedenie* [Jurisprudence], 2011, no. 4, 236–245 [in Russian].
10. Bulygin E. V. (2008) Normy i normativnyie predlozhenia: razlichii mezhdnu nimi i opasnost ih smeshenia [Norms and Normativ Propositions: the Difference between them and the Danger of their Mixing], *Pravovedenie* [Jurisprudence], 2008, no. 2, 147–153 [in Russian].

11. Bulygin E. V. (2010) *Kratkaia avtobiografiia* [An (Auto)biographical Sketch], *Rosiyskiy ezhegodnik teorii prava* [Russian yearbook of legal theory], 2010, no. 3, 481–482 [in Russian].
12. Alchurron C. E., Bulygin E. V. (2010) *Normativnyie sistemy* [Normative Systems], *Rosiyskiy ezhegodnik teorii prava* [Russian yearbook of legal theory], 2010, no. 3, 309–480 [in Russian].
13. Alchurron C. E., Bulygin E. V. (2013) *Normativnyie sistemy* [Normative Systems], «Normativnyie sistemy» i drugiie raboty po filosofii prava i logike norm [«Normative systems» and outhr works on philosophy of law and logics of norms] / C. E. Alchourron, E. Bulygin, P. Gardenfors, D. Mafkinson; ed. by E. N. Lisanyiuk. Sankt-Petersburg: Petersburg university edition, 2013, 44–210 [in Russian].
14. Bulygin E. V. (2008) *K probleme obosnovaniia prav chelovieka* [On the Problem of the Foundation of Human Rights], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2008, vol. IV–V, 149–152 [in Russian].
15. Bulygin E. V. (2005) *K probleme obektivnosti prava* [To the problem of objectivity of law], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2005, vol. III, 7–13 [in Russian].
16. Bulygin E. (2015) *Essays in Legal Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 2015, 378 p.
17. Bulygin E. V. (2012) *Alexy mezchdu pozitivizmom i nepozitivizmom* [Alexy Between the Positivism and Non-Positivism], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2012, vol. IV–V, 36–43 [in Russian].
18. Alexy R. (2012) *Mezchdu pozitivizmom i nepozitivizmom? Tretiy otvet Evgeniiu Bulyginu* [Between the Positivism and Non-Positivism? A Third Replay to Eugenio Bulygin], *Problemy filosofii prava* [Philosophy of law issues], 2012, vol. IV–V, 51–59 [in Russian].
19. Bulygin E. (2014) *Kant i suchasna filosofii prava* [Kant and Contemporary Philosophy of Law], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], 2014, no. 1–2, 304–311 [in Ukrainian].
20. Bulygin E. (2015) *Normy prava, logika i istina* [Legal Norms, Logics and Truth], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], 2015, no. 1–2, 298–311 [in Ukrainian].
21. Bulygin E. (2016) *Moie bachennia racionalnosti prava* [My Vision of the Rationality of Law], *Filosofii prava i zagalna teoriia prava* [Philosophy of law and general theory of law], 2016, no. 1–2, 318–323 [in Ukrainian].
22. «Normativnyie sistemy» i drugiie raboty po filosofii prava i logike norm. [Normative Systems and other Writings on the philosophy of law and logics of norms] / C. E. Alchourron, E. Bulygin, P. Gardenfors, D. Mafkinson; ed. by E. N. Lisanyiuk, Sankt-Petersburg, 2013, 380 p. [in Russian].
23. Bulygin E. V. (2016) *Izbrannyye raboty po teorii i filosofii prava* [The Selected Writings in Theory and Philosophy of Law], Sankt-Petersburg, 2016, 476 p. [in Russian].

Максимов Сергей Иванович, доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры философии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПРАВО КАК НОРМАТИВНАЯ СИСТЕМА: «ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ» ПОЗИТИВИЗМ ЕВГЕНИЯ БУЛЫГИНА

Статья посвящена исследованию основных моментов жизни и творчества Евгения Булыгина – всемирно известного аргентинского философа права, заслуженного профессора Университета Буенос-Айреса, президента Международной ассоциации философии права и социальной философии (1999–2003) в контексте его главной позитивистской идеи о праве как нормативной системе, делается вывод о гуманистическом измерении его понимания права в практических аспектах.

Ключевые слова: Евгений Булыгин, нормативные системы, деонтическая логика, право, правовой позитивизм, право и мораль, «гуманистический» позитивизм.

Maksymov Sergiy Ivanovych, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

LAW AS A NORMATIVE SYSTEM: EUGENIO BULYGIN'S «HUMANISTIC» POSITIVISM

Problem setting. *Certain 'stereotyped' representations of legal positivism as a 'rigid' concept of law that ignores a person as a creative subject and requires only a clear obedience to normative requirements are refuted by an example of the theoretical views of the outstanding Argentine philosopher of law Eugenio Bulygin, who was born in the early 30's years of the twentieth century in Kharkiv.*

Recent research and publications analysis. *Creativity of E. Bulygin in recent times was a subject of quite many publications, made as by representatives of the Western philosophy of law, as well as post-Soviet researchers. At the same time, the analysis of the main moments of life and scientific activity of the outstanding scientist in terms of identifying a certain humanistic bias of his philosophical and legal creativity is carried out for the first time.*

Paper objective. *The purpose of the article is to demonstrate the main points of life and work of E. Bulygin in the context of his main positivist idea of law as a normative system with a humanistic dimension.*

Paper main body. *The article gives an overview of the main life stages of the Argentine philosopher of law, which influenced the formation of his scientific outlook: school, university, creative collaboration with Carlos Alchourron, internship with Herbert Hart at*

Oxford University, multifaceted scholarly and teaching activity at the University of Buenos Aires and other universities of the world. His fruitful activities in the International Association of Philosophy of Law and Social Philosophy is especially distinguished.

Particular attention is paid to his main work, 'Normative Systems', written in co-authorship with K. Alchurron. An analysis of the main points of this work, such as the rules and logical structure of legal sentences, the inapplicability of the concepts of truth to legal norms, the problem of gaps in law, etc., is given.

It is also revealed the peculiarities of views on the relation of law and morality as different spheres of human activity, but emphasizes the possibility, in some cases, of favoring a moral solution to legal prohibitions.

Conclusions of the research. *According to E. Bulygin, the consideration of law as a normative system greatly extends the horizons of its logical analysis, while at the same time envisaging taking into account the activity of a person as a subject of law, whose moral position may prevail over formal norms in the context of both judicial law-making and the justification of human rights as a unique experience, which should be kept. Thus, the humanistic dimension of law finds its realization.*

Keywords: *Eugenio Bulygin, normative systems, deontological logic, law, legal positivism, law and morality, justification of human rights, «humanistic» positivism.*

